

УДК 330.1+331.1(477)

Удовенко І.О.

кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри геодезії, картографії і кадастру
Уманського національного університету садівництва

Борисенко В.В.

кандидат сільськогосподарських наук,
старший викладач кафедри загального землеробства
Уманського національного університету садівництва

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ АНАЛІЗ ЕВОЛЮЦІЇ ПОГЛЯДІВ НА СУТНІСТЬ ЗМІСТУ КАТЕГОРІЇ «НАЙМАНА ПРАЦЯ»

АНОТАЦІЯ

Статтю присвячено короткому огляду еволюційних змін щодо розвитку та становлення найманої праці у взаємозв'язку зі зміною продуктивних відносин у процесі господарювання. Авторами робиться акцент на сутності соціальної суперечності між об'єктивними вимогами до професійних показників найманих працівників і реальними проявами наявного рівня якостей у трудового населення. Розглянуто специфічні етапи перетворень найманої праці в різні історичні періоди розвитку суспільства. Дослідники констатують той факт, що питання економічної сутності найманої праці, її місця та ролі в трансформаційних процесах вітчизняної економіки залишаються недостатньо дослідженими. Наголошено на значущості нового типу найманого працівника у розвитку соціально-економічних відносин та становленні ринкового типу господарювання.

Ключові слова: наймана праця, трансформація, еволюція, економічні відносини, розвиток.

АННОТАЦИЯ

Статья посвящена краткому обзору эволюционных изменений относительно развития и становления наемного труда. Основная цель – показать взаимосвязь преобразования самого понятия «наемный труд» с изменением производительных отношений в процессе хозяйствования. Авторами делается акцент на сущности социального противоречия между объективными требованиями к профессиональным показателям наемных работников и реальными проявлениями имеющегося уровня качеств у трудового населения. Проведено исследование по определению роли наемного труда в процессе производства. Рассмотрены специфические этапы преобразования наемного труда в различные исторические периоды развития общества. Исследователи констатируют тот факт, что вопросы экономической сути наемного труда, ее места и роли в трансформационных процессах отечественной экономики остаются не в полной мере исследованными. Подчеркнута важность нового типа сотрудника в развитии социально-экономических отношений и формировании рыночного типа управления.

Ключевые слова: наемный труд, трансформация, эволюция, экономические отношения, развитие.

ANNOTATION

The article is devoted to a brief review of evolutionary changes concerning the development and formation of wage labor. The main goal is to highlight the relationship between the transformations of the concept of wage labor with the change in productive relations in the process of economic management. The authors emphasize the essence of the social contradiction between objective requirements for professional indicators of hired workers and real manifestations of the existing level of qualities in the working population. A study was conducted to determine the role of wage labor in the production process. The article deals with the specific stages of the transformation of wage labor into various historical periods of society's development. The researchers state in this article the fact that the issues of the economic nature of wage labor, its place and role in the transformation processes of the domestic economy are not fully explored. It is emphasized on the importance of a new type of employee in the development of socio-economic relations and the formation of a market type of management.

Key words: hired labor, transformation, evolution, economic relations, development.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Сьогодні формується соціальне замовлення на принципово новий тип найманого працівника – позитивної соціальної спрямованості. Але така переорієнтація – надзвичайно складний і об'ємний процес.

В Україні сьогодні має місце очевидна соціальна суперечність між об'єктивними вимогами до професійних показників найманих працівників і реальними проявами наявного рівня якостей у трудового населення. Це зумовлює необхідність зміни поглядів причетності суттєвої ролі та участі найманої праці у трансформації економічних відносин в Україні як складового елемента суспільно-історичних змін [3, с. 174]. Все це на тлі соціально-економічної значущості досліджуваних питань і зумовило мету дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спираються автори. Стосовно проблеми відчуження висловлювали свою думку відомі мислителі: Ж.-Ж. Руссо, К. Гегель, Л. Фейєрбах, але ці погляди мали не стільки економічне, скільки філософське спрямування.

Домінуючою у сучасному суспільствознавстві парадигмою розвитку суспільства є концепція постіндустріального суспільства, що була запропонована Д. Беллом, Г. Канном, Р. Дарендорфом, К. Томінагі. Більш пізні дослідження пов'язані з іменами Дж. Гелбрейта, Л. Туроу, А. Турена.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання визначення суті найманої праці завжди належало до найбільш суперечливих та проблемних. Водночас, визнаючи досить вагомий внесок багатьох вітчизняних учених, констатуємо, що залишаються не повною мірою дослідженими питання щодо економічної суті найманої праці у постсоціалістичному просторі, її місця і ролі у трансформаційних процесах вітчизняної економіки, а також значення розвитку соціально-економічних відносин у становленні ринкового типу господарювання.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У різні часи наймана праця проходила специфічні етапи перетворень. Зі зміною суспіль-

ного устрою автоматично змінювалася система господарювання, що, своєю чергою, спричинило трансформацію домінуючого чинника виробництва. На нашу думку, кожному періоду розвитку суспільства притаманний особливий розвиток продуктивних сил та виробничих відносин. Важливим щодо поставленої мети дослідження є ретроспективний аналіз базових економічних концепцій, що дає можливість осмислити фундаментальні положення, закони та принципи, на яких базуються сучасні наукові підходи до трактування суті категорії «наймана праця».

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Реалізуючи власні навички та здібності на ринку праці, люди взаємодіють між собою, вступають у трудові відносини один з одним, саме тому праця є основною економічною категорією, у якій відображається різноманітність конкретних суспільних явищ, процесів і відносин. Тому в процесі реалізації найманої праці не лише виробляються товари, надаються послуги, створюються культурні цінності тощо, а й виникають нові потреби, які необхідно задовольнити. Це створює, своєю чергою, нові форми найманої праці, характерні для певного типу господарювання [7, с. 349–352].

Оскільки технічний прогрес є невинним, то й виробничі відносини повинні адаптуватися до рівня розвитку продуктивних сил. Причому ініціатором зміни виробничих відносин є найманий працівник, який не може реалізувати свої соціальні інтереси. Важливим елементом найманої праці є зростаюче відчуження найманих працівників від результатів своєї праці, що виражається у привласненні класом капіталістів частки національного багатства країни.

Одним із перших учених-економістів, який запропонував свою концепцію відчуження праці та обґрунтував її у дослідженнях «Економічно-філософські рукописи 1844 року» та «Німецька ідеологія», що була написана спільно з Ф. Енгельсом, став Карл Маркс [2, с. 202–203]. Виходячи з концепції К. Маркса, відчуження – це процес, за якого від людей як членів суспільних груп відокремлюються результати їхньої діяльності, а також здібності й сили, які цю діяльність зробили можливою.

Серед суспільно-економічних формацій прихильники марксизму виділяли первіснообщинну, рабовласницьку, феодальну, капіталістичну, соціалістичну, перехідну, інноваційну, що стала вінцем суспільного прогресу(табл. 1).

Ще одним елементом найманої праці є її відтворювальний аспект, тобто постійне відтворення найманих працівників як об'єкта капіталістичної експлуатації і зростаючих масштабів засобів виробництва.

Так, засновник класичної теорії У. Петті одним із перших розпочав системно досліджувати роль робочої сили у виробництві та створенні додаткової вартості. Він першим охарактеризував найманого працівника як носія робочої сили, як власника вартості робочої сили в її капіталізованій формі, а не тільки як споживача благ. Він шукав науковий метод кількісної оцінки розміру особистісного, людського чинника продуктивних сил, до яких відносять знання, трудові навички, спритність, особистісний потенціал людини і населення у цілому [5, с. 32.]. Оплату найманої праці англійський дослідник трактував через «природну ціну праці», рівень якої визначається фізіологічним мінімумом засобів

Таблиця 1

Ретроспективний аналіз еволюції поглядів на сутність змісту категорії «наймана праця»

Показник	Рабовласництво	Феодалізм	Капіталізм	Соціалізм	Перехідний період
Еволюція ролі праці	Домінування примусової/рабської праці	Побічне заняття	Формування класу найманих працівників	Носії робочої сили є одночасно суб'єктами суспільної власності на засоби виробництва та виробленої продукції	Гуманізація та соціалізація найманої праці
Власність на засоби існування	Робоча сила та її носій – єдиний об'єкт виробничих відносин та власність рабовласника	Робоча сила – об'єкт власності її власника. Земля – відокремлений засіб виробництва	Робоча сила як власність капіталіста. Засоби існування – капітал, який перебуває у власності капіталіста	Власник робочої сили стає власником продукту своєї праці, усупільнення власності на робочу силу	Робоча сила у приватній власності найманих працівників. Приватизація як інструмент обмеження суспільного доступу до засобів існування
Стимули до праці (ендогенні/екзогенні)	Відсутні/примус	Забезпечення простого відтворення/оброк	Розширене відтворення зростаючих потреб/матеріальні стимули	Соціальна свідомість/примус	Забезпечення елементарних умов існування/відсутні

Джерело: розроблено авторами за [9]

існування найманого робітника та членів його сім'ї [1, с. 42].

Технічний прогрес й інтенсивне залучення науки до виробництва змінюють роль людини як агента процесу виробництва. Від безпосереднього впливу на предмет праці (ремесло, мануфактура), відбувається перехід до ручної праці, опосередкованого машиною (фабрика, завод) і потім – до виконання функцій зі спостереження за виробничим процесом та його регулювання на автоматизованому підприємстві.

Внаслідок роздержавлення підприємств та інтенсифікації процесу приватизації з'явилися нові форми власності і господарювання: малі підприємства, спільні підприємства, кооперативи, селянські (фермерські) господарства, різні форми господарських товариств, а отже, і нових та не підпорядкованих у власних інтересах, окрім самого себе та здорового розуму, роботодавців. У результаті відбулися також зміни у сферах економічного, політичного та соціального життя суспільства, спостерігаються донині трансформаційні процеси відносно морального сприйняття населення країни соціальних явищ, таких як зайнятість, безробіття, соціальна забезпеченість та захищеність, рівень доходів населення, поява нових прошарків суспільства тощо.

Відповідно до цієї теорії, розвиток суспільства розглядається як зміна трьох соціально-економічних систем: доіндустріального суспільства, індустріального і постіндустріального. Головними ознаками цих систем є домінуючі чинники виробництва, сфери економічної діяльності та соціальні групи.

Важливим етапом у формуванні теорії суспільного розвитку була наукова праця американського соціолога Е. Тоффлера «Третя хвиля» (1980 р.). Автор запропонував схему суспільного розвитку, яка складалася з трьох «хвиль»: сільськогосподарська цивілізація – існувала до Нового часу; індустріальна цивілізація; епоха інформації і знань (із кінця ХХ ст.) [6, с. 80]. Основним принципом розвитку аграрної й індустріальної цивілізацій, на думку Тоффлера, є необмежене економічне зростання як головна мета розвитку суспільства. В основу третьої хвилі покладено принцип обмеженого, збалансованого зростання.

Перехід до цієї стадії розвитку суспільства зумовлений гуманізацією всіх сфер життя людини на основі впровадження новітньої комп'ютерної техніки, що дає змогу максимально індивідуалізувати суспільні процеси [6, с. 83].

Визначенню ролі праці і соціально-економічних відносин приділено значну увагу в моделі суспільного устрою, запропонованій В. Іноземцевим. У фундаментальній роботі «За межами економічного суспільства» він поділяє історію розвитку цивілізації на три епохи [8, с. 174]. У доекономічну епоху основним типом діяль-

ності була дотрудова активність, що давала людині змогу протистояти природі і боротися за виживання.

Економічна епоха заснована на праці як доцільній діяльності зі створення благополучного з погляду матеріальних цінностей і безпечного середовища життєдіяльності. Ознаки постеконічної епохи стали з'являтися в останні два десятиліття ХХ ст. На думку В. Іноземцева, їх проявом були якісні зміни характеру діяльності людей. Цю діяльність автор називає творчістю, що за своїми сутнісними характеристиками принципово відрізняється від трудової діяльності в її традиційному розумінні.

У різні часи наймана праця проходила специфічні етапи перетворень. Зі зміною суспільного устрою автоматично змінювалася система господарювання, що, своєю чергою, спричиняло трансформацію домінуючого чинника виробництва.

Реалізуючи власні навички та здібності на ринку праці, люди взаємодіють між собою, вступають у трудові відносини один з одним, саме тому праця є основною економічною категорією, у якій відображається різноманітність конкретних суспільних явищ, процесів і відносин [7, с. 350]. Тому в процесі реалізації найманої праці не лише виробляються товари, надаються послуги, створюються культурні цінності, а й виникають нові потреби, які необхідно задовольнити. Це створює, своєю чергою, нові форми найманої праці, характерні для певного типу господарювання.

Висновки з цього дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку. Можна стверджувати, що еволюція найманої праці протікала на тлі макроекономічного поглиблення спеціалізації й галузевого розподілу праці, що призвело до диференціації різних сфер господарської діяльності.

Концепцію залучення найманих працівників для підвищення продуктивності та прибутковості підприємницької діяльності засновано на оптимізації робочого часу та вдосконаленні умов праці або господарських процесів, або зниження витрат часу.

У сучасних умовах господарювання людський капітал отримав статус основного чинника розвитку сучасного виробництва. Саме посилення розвитку секторів соціальної сфери може істотно вплинути на конкурентоспроможність країни [4, с. 384].

Перехід до нового суспільства, де людський капітал стає провідним чинником суспільного виробництва, означає перехід людства на новий, суттєво досконаліший етап розвитку економіки, виробництва, суспільної ідеї. Інноватизація економіки, що ґрунтується на творчому підході до праці, вимагає ініціативного, з високим рівнем мотивації працівника, якого систематично залучають до прийняття управлінських і технологічних рішень.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Історія економіки та економічної думки: навч. посіб. / В.М. Ковальчук, М.В. Лазаревич, М.І. Сарай. К.: Знання, 2008. 322 с.
2. Маркс К. Наемный труд и капитал; введ. Ф. Энгельса; пер. с нем. М.: Прогресс, 1987. Т. 23. С. 202–203.
3. Пацалюк І.О. Наймана праця та її еволюційні зміни у взаємозв'язку з суспільно-історичним розвитком економічних відносин в Україні. Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії. Економічні науки. 2008. Вип. 1(10). С. 172–180.
4. Пацалюк І.О. Людський капітал як нова якість найманої праці в умовах інноваційної моделі розвитку виробництва. Економіка України: інноваційна стратегія українських реформ: колективна монографія. К.: НДЕІ, 2010. С. 382–387.
5. Петти У. Экономические и статистические труды: монография. М.: Соцэкиз, 1940. С. 32–41.
6. Тоффлер Е. Третья хвиля. К.: Всесвіт, 2000. 480 с.
7. Удовенко І.О. Історичний аспект трансформаційних змін соціально-трудових відносин. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету ім. Івана Огієнка. Економічні науки. 2014. Вип. 9. С. 385–392.
8. Иноземцев В.Л. За пределами экономического общества: научное издание. М.: Academia; Наука, 1998. 640 с.
9. URL: //kney.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2013/Udoenko.doc

REFERENCES:

1. Kovalchuk V. M. (2008) Istorii ekonomiky ta ekonomichnoi dumky: navch. posib, K.: Znannia, 322 s.
2. Marks K. (1987) Naemnyi trud y kapytal, M.: Prohress, Vol. 23., 517 p., pp. 202–203.
3. Patsaliuk I. O. (2008), Naimana pratsia ta yii evoliutsiini zminy u vzaiemozv'iazku z suspilno-istorychnym rozvytkom ekonomichnykh vidnosyn v Ukraini. Naukovyi visnyk Bukovynskoi derzhavnoi finansovoï akademii: zb. nauk. Vyp.1(10): Ekonomichni nauky. Chernivtsi, pp. 172–180.
4. Patsaliuk I.O. (2010), Liudskiy kapital yak nova yakist naimanoi pratsi v umovakh innovatsiinoï modeli rozvytku vyrobnytstva, Ekonomika Ukrainy: innovatsiina stratehiia ukrainskykh reform: [kolektyvna monograph], K.: [NDEI], pp. 382–387.
5. Petty U. (1940), Ekonomycheskye y statystycheskye trudy: monohraf. M., «Sotsakhiz», pp. 32–41.
6. Toffler E. (2000), Tretia khvylia, K.: Vsesvit, 480 p.
7. Udoenko I.O. (2014), Istorychniy aspekt transformatsiinykh zmin sotsialno-trudovykh vidnosyn, Visnyk Kam'ianets-Podilskoho natsionalnogo universytetu im. Ivana Ohienka, Ekonomichni nauky, Vyp. 9, Kam'ianets-Podilskiy: FOP Sysyn Ya.I., pp. 385-392.
8. Ynozemtsev V. L. (1998), Za predelamy ekonomycheskoho obshchestva, M.: Academia; Nauka, 640 p.
9. URL://kney.edu.ua/userfiles/d-26.006.01/2013/Udoenko.doc

Udoenko I.O.

*Candidate of Economic Sciences, Associate Professor,
Senior Lecturer at Department of Geodesy,
Cartography and Cadastre,
Uman National University of Horticulture*

Borysenko V.V.

*Candidate of Economic Sciences,
Senior Instructor at Department of General Agriculture,
Uman National University of Horticulture*

RETROSPECTIVE ANALYSIS OF THE EVOLUTION OF VIEWS TO THE ESSENCE OF THE CONTENT OF THE CATEGORY OF “WAGE LABOUR”

Socio-economic relations are characterized by an imbalance of price and labour values, contradictions between the interests of hired workers and employers for modern ones. They also reflect the modern deformational changes in labour values, increased level of conflict in social processes. The transformational processes taking place in Ukraine predetermine the priority character of socio-economic relations and necessity improvement of the forms of implementation of hired labour.

The researchers state in this article the fact that the issues of the economic nature of wage labour, its place and role in the transformation processes of the domestic economy are not fully explored, as well as the significant development of socio-economic relations in the development of a market economy. One of the many elements of wage labour by the authors identified its reproductive aspect, that is, the constant reproduction of hired workers as an object of capitalist exploitation. An important element of hired labour is the growing alienation of hired workers from the results of their labour, which is reflected in the appropriation by the capitalist class of the share of the country's national wealth. An important stage in the formation of the theory of social development highlighted the scheme of social development, which was proposed by the American sociologist E. Toffler.

Relative to the goal of the research, a retrospective analysis of the basic economic concepts gives an opportunity to comprehend the fundamental provisions, laws, and principles on which modern scientific approaches to the interpretation of the essence of the category “wage labour” are based.

The transition to a new society, in which human capital becomes a leading factor in social production, means the transition of humanity to a new, substantially more advanced stage of development of the economy, production, and social idea.